

Geçmişten Günümüze Orta Doğu ve Mardin

Uluslararası Sempozyum Bildirileri
27 - 29 Nisan 2017 / Mardin

Geçmişten Günümüze

Orta Doğu ve Mardin

Uluslararası Sempozyum Bildirileri

27 - 29 Nisan 2017 / Mardin

Editörler:

Dr. Metin Eriş

Prof. Dr. Ahmet Ağırakça

Doç. Dr. Ömer Bozkurt

T.C.
MARDİN VALİLİĞİ

MARDİN
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

kültür
konseyi

**Geçmişten Günümüze Orta Doğu ve Mardin
Uluslararası Sempozyum Bildirileri**

Mardin Artuklu Üniversitesi

**Birinci Baskı, Ekim 2017
ISBN: 978-605-4202-29-4**

Editörler:

Kültür Konseyi adına

Dr. Metin Eriş

Mardin Artuklu Üniversitesi adına

Prof. Dr. Ahmet Ağırakça

Doç. Dr. Ömer Bozkurt

Redaksiyon: **Fulya Gökoğlu**

Tasarım: **Fatih M. Durmuş**

Baskı: Mardin Sesi Gzt. Matbaacılık Yayıncılık Amb. Dağ. Ltd. Şti.
Sürücü Apt. altı No:3/B Yenişehir, Artuklu/Mardin
Tel: (+90 482) 213 16 56 Sertifika No: 22114

Tüm Hakları Mardin Artuklu Üniversitesi'ne aittir.
© Copyright Mardin Artuklu Üniversitesi.

*Bu yayın, Sempozyum toplantısını içerir.
Ücretsiz dağıtılır.*

Geçmişten Günümüze Orta Doğu ve Mardin

Uluslararası Sempozyum Bildirileri
27 - 29 Nisan 2017 / Mardin

T.C.
MARDİN VALİLİĞİ

MARDİN
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

MARDİN
ÜNİVERSİTESİ

kültür
konseyi

Geçmişten Günümüze
**Orta Doğu
ve Mardin**

Uluslararası Sempozyumun Kurulları

Düzenleme Kurulu

Dr. Metin Eriş
Prof. Ahmet Ağırakça
Doç. Dr. Ömer Bozkurt
Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu
Prof. Dr. Korkut Tuna
Prof. Dr. Casim Avcı
Doç. Dr. İlyas Topsakal
Kültür Konseyi Derneği
Mardin Artuklu Üniversitesi Genel Sekreterlik

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdulkerim Özaydın (*Istanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet Ağırakça (*Mardin Artuklu Üniversitesi*)
Prof. Dr. Alfina Sıbgatullia (*Moskova Devlet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Alfıya Yusupova (*Kazan Fed. Devlet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Casim Avcı (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cevdet Küçük (*Marmara Üniversitesi, Emekli*)
Prof. Dr. Güllü Yoloğlu (*Azerbaycan İlimler Akademisi*)
Prof. Dr. Hayati Beşirli (*Kırgızistan Manas Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kenan Gürsoy (*Istanbul Aydın Üniversitesi*)
Prof. Dr. Korkut Tuna (*ITO Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa Fayda (*29 Mayıs Üniversitesi*)
Prof. Dr. Selâhaddin Halilov (*Azerbaycan İlimler Akademisi*)
Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu (*Marmara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Tahir Aşirov (*Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ebulfez Süleymanlı (*Üsküdar Üniversitesi*)
Doç. Dr. Murat Kocabekov (*Kırgızistan Manas Üniversitesi*)
Dr. İlşur Nafikov (*Kazan Federal Devlet Üniversitesi*)

İçindekiler

Takdim	8
Açılış Konuşmaları	11
Medeniyet Merkezlerinden Biri Olan Mardin'i İlimle Donatmak...	12
Mustafa Yaman (Mardin Valisi ve Büyükşehir Belediyesi Başkan Vekili)	13
Medeniyetimizin Ana Merkezi Orta Doğu	17
Prof. Dr. Ahmet Ağırakça (Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü)	19
Güzellikleri ve Acılarıyla Bitmeyen Bir Hazine Orta Doğu	22
Dr. Metin Eriş (Kültür Konseyi Başkanı)	37
Birinci Oturum	37
Stratejik Yapısı İtibariyle Orta Doğu	45
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Cevdet Küçük	56
Medeniyetler Beşiği Orta Doğu	65
Prof. Dr. Talip Alp	67
Stratejik Yapı İtibariyle Orta Doğu ve Tarihi Süreç İçerisinde Kurulan	84
Üniter ve Milli Devletler	93
Dr. Ayhan Vergili	103
Bilim, Akademia ve Sömürü	106
Doç. Dr. Ömer Bozkurt	114
Osmanlı'da Birlikte Yaşama Kültürü: Mardin Örneği	123
Doç. Dr. Selim Hilmi Özkan	
İkinci Oturum	123
Dinler ve İnançlar Açısından Orta Doğu ve Mardin	123
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Ağırakça	123
Orta Doğunun Kurucu Referansı İslâm Medeniyeti	123
Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya	123
İbn Haldun'un Asabiyet Siyaset Kavramı Bağlamında Uluslaşma Süreci	123
ve Mezhep Algısı	123
Prof. Dr. Mehmet Dalkılıç	123
Üçüncü Oturum	123
Dünya ve İslâm Dünyası Açısından Bölgesel Gelişmeler ve Orta Doğu	123
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu	123
Orta Doğu'da Kördüğümün ve Tıkanmışlığın Arkasındaki Dış Güçler ve Roller	123
Doç. Dr. Nurettin Gemici	123
Siyasi Dünya Açısından Bölgesel Gelişmeler ve Orta Doğu	123
Prof. Dr. Ahmet Uysal	123
Yeni Sykes-Picot'un Eko-Politiği ve Teo-Politiğinin Soy Kütüğü ve Serencamı	123
Prof. Dr. Şevket Yavuz	123

Dördüncü Oturum

135

Milliyetçi Hareketler, Bilim, Kültür ve Sosyal Yapısıyla Orta Doğu
Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Talip Alp**

Aydınlanmanın Milliyetçi Hareketler Üzerine Etkisi 138
Doç. Dr. Ahmet Erhan Şekerci

Orta Doğu'nun Turnusol Kağıdı: Arap Milliyetçiliğinden Mezhep Siyasetine Suriye 154
Arş. Gör. Tuba Yıldız

Orta Doğu'da Ulus - Devletin Kurucu Aktörü Olarak Ordu ve Askeri Darbeler 167
Dr. Veysel Kurt

Genel Olarak Türk - İslâm Medeniyetinde Medreseler ve Orta Doğu'ya Bakış 174
Dr. Murat Çelik

Bilim, Düşünce ve Sanat Bağlamında Orta Doğu'nun Bugünü ve Yarını 196
Yrd. Doç. Dr. Muharrem Hafız

Beşinci Oturum

207

Geleceğe Bakarken Orta Doğu ve Türkiye
Oturum Başkanı: **Dr. Metin Eriş**

Müslüman Dünyası Orta Doğu'daki Son Gelişmeleri Nasıl Okumalı? 210
Prof. Dr. Muhittin Ataman

Geçmişten Geleceğe Sosyo - Kültürel Açından Orta Doğu 220
Prof. Dr. Cevdet Küçük

Günümüze Uzanan Orta Doğu Ekonomisi 238
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu

Dünden Yarına Orta Doğu'da Güç Mücadelesi: Aktörler ve Süreçler 266
Doç. Dr. Zafer Akbaş

Değerlendirme Oturumu ve Sonuç Bildirisi

277

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Ahmet Ağırakça**

Konuşmacılar ve Sonuç Bildirisi 280

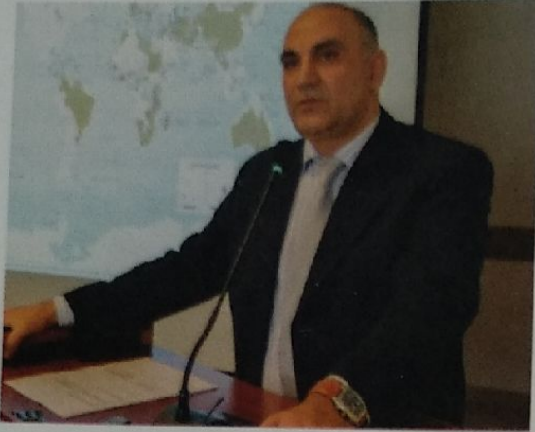
Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya 282

Prof. Dr. Talip Alp 286

Prof. Dr. Cevdet Küçük 288

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu 290

Dr. Metin Eriş

**Doç. Dr.
Zafer Akbaş**

1972 Ahlat doğumlu olan yazar, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olup, İnönü Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak akademik hayatına başlamıştır. Yüksek lisansını da aynı üniversitede tamamlayan Akbaş, 2009'da Marmara Üniversitesi'nden doktor unvanını aldı. 2013'te "Uluslararası İlişkiler" alanında Doçent unvanını aldı. 2011'den itibaren Düzce Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün kurucusu bölüm başkanlığını üstlendi. Akademik çalışmalarını Orta Doğu, ABD dış politikası ile Türk dış politikası konularında yürütmekte olup, yayımlanmış bir kitabı ve çok sayıda makalesi ile tebliği bulunmaktadır.

Dünden Yarına Orta Doğu'da Güç Mücadelesi: Aktörler ve Süreçler

Özet

Tarih aslında güç ve çıkar mücadelesi tarihidir. Mücadele, temelde çıkarın elde edilmesine yönelik güçler arasında yaşandığına tanık olmaktadır. Orta Doğu da tarihte güç ve çıkarın en büyük mücadele alanlarından biri olmuştur. Orta Doğu dinlerin ve insanlığın dünyaya yayılma yeridir. Orta Doğu stratejik konumu itibarıyla politik, kültürel ve ekonomik açılarından rekâbetlere ve savaşlara kaynaklık etmiştir. Bu mücadeleler politik aktör olarak devletlerin güçlerine güç katma yarışının sonucunda yaşanmıştır. Mücadeleler sonucunda devletler yıkılmış yerine yeniler kurulmuş, sınırlar değişmiş, insanlar katledilmiş, medeniyetler yerle bir edilmiş, ekonomik ve ticarî kaynaklar el değiştirmiştir.

Orta Doğu Bölgesi'nde yaşanan güç mücadelesinin diğer bölgelerdekilerden önemli farkı, mücadelenin sadece bölge aktörleri ve bölge içi çatışma, rekâbet ve savaşlar şeklinde değil, çoğunlukla bölge dışı ve büyük aktörlerin de sürece dahil olmasıdır. Bölge Pers, Roma/Bizans, Britanya, Çarlık Rusyası, SSCB, Rusya, ABD, Çin, Japonya, Almanya, Hollanda ve Fransa gibi aktörlerin güç mücadelesine sahne olmuştur. Güç mücadelesi sürecinin iki temel olgusunu da ticaret yolları kesiminde bulunması ve petrol gibi bir ekonomik değere sahip olması özelinde ticarî ve ekonomik yapı, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm özelinde kültürel ve dinî yapı oluşturmaktadır.

Çalışma geçmişten günümüze kadar Orta Doğu Bölgesi'nde yaşanan politik, ekonomik ve sosyal temelli değişimin süreç içinde ele alınması ve bu değişimlerde etkili olan temel büyük aktörleri ve bunların rollerini tartışmaya odaklanmıştır. Bu değişimin geçmişte yaşananlardan hareketle günümüzde ve gelecekte meydana gelmesi muhtemel değişimleri anlamak için önemli araçlar olduğu anlayışından hareketle süreç ve aktör ilişkisi etrafında incelenmesi amaçlanmıştır.

Giriş

Orta Doğu Bölgesi, tarihin en çetin mücadele alanlarından birini oluşturmaktadır. Bölge tarih boyunca mücadelelere sahne olmuştur. Özellikle petrolün 1859'dan sonra önem kazanması, Orta Doğu'da da 20. yüzyılın başından itibaren üretime geçmesi, Orta Doğu'nun kaderini değiştirmiştir. Üç büyük dinin merkezi olması, Kudüs, Mekke, Medine gibi şehirlerin bölgede yer alması bölgeyi, dinî bakımdan eşsiz kılmaktadır. Bölgenin kültürel özellikleri bölgeyi bir rekâbet alanına dönüştürmüştür.

Çalışmada Orta Doğu Bölgesi'nin tarihî, kültürel ve ekonomik özelliklerine yer verdikten başka, bölgedeki güç mücadelesi sonucunda yaşanan güncel siyasî, sosyal

çatışma ve istikrarsızlıklar konu edinmiştir. Bölgedeki çatışmaların sona ermesi en başta Batılı büyük aktörlerin bölgeye keyfi müdahalelerinin son bulmasına bağlıdır. Ayrıca bölgenin sınır sorunlarının, etnik ve mezhep sorunları ile ekonomik, sosyal ve demokrasinin özümsemesi özelindeki politik sorunlarının aşılması gerekliliği çalışmanın temel savını oluşturmaktadır.

Orta Doğu'da Güç Mücadelesinin Temelleri

İlk insanın Orta Doğu'da mı Afrika'da mı ortaya çıktığı üzerinde uzlaşma olmasa da, uygarlığın başlıca kırılma noktalarının Orta Doğu'da gerçekleştiği, ilk temel gıdaların burada yetiştirildiği, en çok çiftlik hayvanının burada evcilleştirildiği, ilk tarım köylerinin burada kurulduğu, dünyanın ilk kentlerinin, hükümetlerinin ve en eski din ve hukuk sistemlerinin burada ortaya çıktığı ifade edilebilir (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 35).

Verimli su kaynakları ve bereketli toprakları ile insanlığın ekonomik, siyasi ve kültürel olarak gelişimine katkı sunan Orta Doğu, dinlerin de ortaya çıktığı ve bir çok kutsal mekanı içinde barındırdığı çok önemli bir bölgedir. Kudüs merkezli olarak Müslümanların ve Hıristiyanların mücadelesine sahne olan bölge, tüm insanlık tarafından sürekli gündemde tutulmuştur (Korkusuz, 2015: 1). Jeopolitik konumu ve stratejik yapısıyla dünyanın en önemli bölgelerinden biri olma konumunu sürdürmektedir.

Etnik, dinî, tarihî unsurların yanında yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle Orta Doğu, kaynakların paylaşılması ve sınır sorunları gibi birçok soruna ev sahipliği yapmaktadır. Tarihte yaşanan savaşlar ve çatışmalar ile birlikte günümüzde yaşanan çatışmalar, bölgede güven bunalımını tetiklemekte ve bölgenin kırılğan yapısını daha da zayıflatmaktadır (Akbaş, 2015: 96).

Tarih boyunca bölgede en güçlü bir şekilde hâkim olan medeniyetler olarak, Pers, Roma ve Osmanlı medeniyetleri de gerek birbirleriyle gerekse diğer aktörlerle mücadele etmiştir. Bu mücadelenin temellerinde de bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumu ile dinî ve ekonomik boyutlar ön plana çıkmıştır.

Jeopolitik Konum

İbn-i Haldun'a göre "Coğrafya kaderdir". Bir bölgenin sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik, jeokültürel gibi unsurlar o bölgenin kaderini çizmektedir. Bölgede var olan yeraltı ve yerüstü üstü zenginlikleri uluslararası ilişkilerin yönünü belirleyerek, uluslararası güçlerin dikkatini çekmektedir (Yılmaz, 2016: 101). Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi gören bölge, ticaret yolları noktasında tarihten günümüze kadar önemini kaybetmemiştir. Rusya bu bölge vesilesiyle sıcak denizlere açılabilen, Doğu ve Batı ticaretlerini ve kültürel bağlarını yine bu bölge vesilesiyle devam ettirmektedirler.

Yüzyıllar boyu Osmanlı hakimiyetinde kalan Orta Doğu barış içerisinde yaşamıştır.

19.yy sonlarına doğru İngiltere'nin bölgedeki petrol ve doğalgaz yataklarını keşfetmesi ile bölgeye olan ilgi artmış ve büyük devletler arası güç mücadelesinin şiddeti artmaya başlamıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde Avrupa ve ABD'nin etkisi altında kalan bölge en istikrarsız dönemlerini yaşamıştır (Güngör, 2014: 15). İran-İrak Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Birinci ve İkinci Körfez Savaşı, iç savaşlar, çatışmalar, terörist saldırılar, bölgeyi kan gölüne çevirmiştir. Bölgede bulunan devletler Soğuk Savaş zamanında belli bir blokta yer alıp yerleri belli iken, Soğuk Savaş sonrası dünyada devletler arası ilişkiler karmaşık hâle gelmiştir. Suudi Arabistan'ın ABD ile geleneksel olarak ilişkisi gelişmiş olmasına rağmen, aynı zamanda Rusya ve Çinle ekonomik ve ticarî ilişkilerini geliştirmektedir. İran ise ABD karşısında Çin ve Rusya ile işbirliği yaparken, aynı zamanda ABD'nin müttefik ülkeleri ile yakın ilişkiler kurabilmektedir. Bölgedeki ülkeler güç ve çıkarları doğrultusunda kendi politikaları ile kim uygun politikalar güdüyorsa onla işbirliği yapmaktadır.

Hızla gelişen, değişen ve küreselleşen dünyada yaşanan güç ve çıkar mücadelelerinden biriside Orta Doğu bölgesinde yaşanmaktadır. Binlerce kilometre uzaklıktan gelen süper güçler çıkarları doğrultusunda Irak, Suriye, Libya, Mısır, İran, Suudi Arabistan gibi jeopolitik bakımdan önemli Orta Doğu ülkelerini şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Rusya ve Çin kendi çıkarları doğrultusunda İran ile ilişkilerini stratejik açıdan çok önemli olarak kodlamakta ve Suriye'yi de kaybetmemek için mücadele etmektedirler. ABD ve AB ise Suriye ve Irak'ta ki çıkarları doğrultusunda ekonomik, siyasi ve askeri olarak analitik diyebileceğimiz bir mücadele yürütmektedir.

Ticarî ve Ekonomik Özellikler

19.yüzyılda ve 20.yüzyılın başlarında ipek, pamuk ve tahıl gibi tarım ürünleri Orta Doğu'nun ekonomisini oluşturmuşken, 20. yüzyılın ortalarından itibaren petrol Orta Doğu ekonomisinin en belirleyici ihraç maddesi olmuştur. Bu bölgedeki petrolün ve doğalgazın varlığı, tüm dünya ekonomisi ve sanayisi için önemli olmak ile birlikte dünyadaki güç dengesinde de önemli bir faktör olduğundan; bölge kendi haline bırakılamayacak kadar önemli hâle gelmiştir (Yıldız ve Yaşar, 2012: 139).

Petrolün gündelik hayatta yerini almasıyla birlikte, petrol fiyatları dünya ve ülke ekonomik performansı açısından önemli göstergelerden biri hâline gelmiştir. Sanayi gibi birçok sektör doğrudan veya dolaylı olarak petrole bağımlı hâle gelirken, petrol fiyatlarındaki değişimler zincirleme olarak enflasyon, işsizlik, ekonomik büyüme ve diğer makro ekonomik değişkenler üzerinde belirleyici etki bırakmaya başlamıştır (Firuzan, 2010: 2). Bu durum petrolün en çok bulunduğu Orta Doğu bölgesini büyük güçlerin zorunlu olarak bağlandıkları bir bölge hâline getirmiştir.

Petrol ithalatına bağımlı küresel güçler ve petrol ihracatına bağımlı bölgesel güçler, zaman zaman doğrudan zaman zaman ise dolaylı çatışma veya savaş durumu ile karşı karşıya gelmişlerdir. Yaşanan çatışmalar ve savaşlar sonucunda doğrudan ya da dolaylı olarak milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Petrol ve doğalgaz ile oluşan ekonomilerde milyarlarca dolar dünya ekonomik sisteminde dolaşarak, dünya ekonomi ve siyasetine yön vermektedir.

Orta Doğu'da Din ve Kültür

Dört semavi dinin takipçilerini buluşturan tek bölge olan Orta Doğu, uğruna Haçlı savaşlarının yapıldığı savaşlara sahne olmuştur. Günümüzde de devam eden İsrail- Filistin çatışması, geçmişten gelen mücadelelerin devamı niteliğindedir. Semavi dinlerin başlangıcından günümüze, dinlerin içinde mezhepler oluşagelmiştir. Mezheplerin ortaya çıkması ile oluşan Orta Doğu'da devletlerin çoğu mezhepler üzerine bina edilmiştir. Şiiilerin ve Sünnilerin hâkim olduğu Orta Doğu'da dış politikalarda ona göre şekillenmektedir. Suudi Arabistan ve İran kendi ideolojilerini diğer bölge ve dünya ülkelerine yaymak için milyarlarca dolarlık yatırım yapmaktadırlar. Milliyetçilik damarının çok yüksek olduğu Orta Doğu'da, Nasır zamanında olduğu gibi milliyetçilik fikirleri milyonları etkileyebilmektedir.

Orta Doğu'yu anlamak için farklı küresel, tarihsel, sosyal, ekonomik, dini, siyasî değişkenleri aynı anda analiz etmek gerekmektedir. Yüzyıllardır yönetilenler ile yöneticilerin karşı karşıya geldiği Orta Doğu, halk adına, siyasî partiler, kanaat önderleri, gizli yeraltı örgütleri karşı karşıya gelmiştir. Halkın kendi kendini yönetmesine izin vermeyen uluslararası güçlerden bıkan halk, küreselleşmenin getirdiği yenilikler ve otoriter rejimlerin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Halk aynı zamanda İslâmî kültür ve batının dayattığı yaşam tarzı arasında kalmıştır (Özkul, 2011: 119).

Osmanlı'dan Günümüze Orta Doğu'da Aktörler Üzerinden Güç Değişimi

Orta Doğu Bölgesi Osmanlı'dan itibaren ele alındığında büyük değişimlerin yaşandığına tanık olmaktadır. Bir taraftan yeni yıkılan imparatorluk şeklindeki devletleri diğer taraftan bunların yerine kurulan yeni devletleri görmekteyiz. Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı yıkılmakla beraber, bölgeye çoğunlukla İngiltere olarak ifade edilen Büyük Britanya, Almanya, Fransa gibi aktörler ve bunların güç kazanımı temelli izledikleri ilhak, işgal ve Manda tutumları bölgede özellikle I. Dünya Savaşı sonrası yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açmıştır.

Osmanlı'nın Yıkılışında Güç Mücadelesinin Etkisi ve Aktörler
17. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle de 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu askerî alanda büyük kayıplar yaşamaya başlamıştı.

Her ne kadar kısmî askerî zaferler ve toprak kazançları elde etse de genel olarak devletin yıkılışına kadar bu kayıplar devam etti. Bu dönemde İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya Osmanlı'nın hasımları olarak Avrupa içlerine doğru ilerleyişini durdurmaya çalıştılar. Bu başarıldıktan sonra da Osmanlı'yı Avrupa'dan geri çekilmeye zorladılar. Batılı güçlerin Osmanlı'ya karşı olan hasmâne tutumunun sebepleri arasında, iki farklı dünya görüşüne (dinî-kültürel farklılıklar) sahip olmalarının yanı sıra Osmanlı coğrafyasının sahip olduğu jeostratejik konum (önemli kara-deniz yollarına hâkim oluşu), Afro-Avrasya bölgesinin merkezinde bulunması ve bu merkezde tek söz sahibi olması gibi etkenler bulunmaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın Avrupa karşısında direnci azalmış, artık hasımları karşısında tek başına direnecek gücü kalmamıştı. O da, zaman zaman Batılı düşmanlarından birini veya birkaçını yanına çekip diğerlerine karşı kullanarak "denge siyaseti" takip etmeye başladı. Bu siyaseti kısmen başarıyla uygulayabilmesinin önemli sebeplerinden biri Batılı güçlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmasıdır. Hiçbiri, bir diğerinin Osmanlı topraklarında tek başına nüfuz sahibi olmasını istememiştir. Düşmanları arasındaki bu hassas dengeyi iyi gören Osmanlı, uzun yıllar bu denge siyasetini sürdürebilmiştir. Meselâ, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu içlerine kadar ilerleyişini durduramayınca azılı düşmanı Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır.

Ancak, bu denge siyasetinin getirisi olduğu kadar götürüsü de bulunmaktaydı. Bu da belli durumlarda bazı tavizlerin verilmesi anlamına geliyordu. Taviz tavizi doğurmuş, 18.yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık devletin denge siyasetini sürdürecektaki takati kalmamıştı. İşte tam bu noktada, 1815'te Batılı güçlerin "Şark Meselesi" ya da "Doğu Sorunu" diye tanımladıkları mesele ortaya çıkmıştı.

"Şark Meselesi" kavramı, ilk olarak 1815 Viyana Kongresi'nde Rus Çarı tarafından ortaya atılmış, o tarihten itibaren diplomatlar, siyasetçiler ve tarihçiler arasında sıklıkla kullanılır olmuştu (Uçarol, 1995: 48). "Şark Meselesi", özel olarak Osmanlı topraklarının nasıl taksim edileceği genel olarak da Türklerin ve İslâm'ın Avrupa'dan uzaklaştırılması, hatta mümkünse bunların Anadolu'dan bütünüyle sürülmesi meselesidir. Diğer bir ifadeyle, 18. yüzyılda Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması meselesidir (Karal, 1983: 207-208). Şark derken aslında kastedilen Osmanlıdır, Türklüktür, İslâmiyet'tir. Bu noktada İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener'in, "Türkleri dünya haritasından silinceye kadar, harbe devam edeceğiz" sözü (Çay, 1996: 12) sadece bir milleti hedeflemişti. değil aynı zamanda bir dini ve onun mensuplarını da tarihe gömmeyi hedeflemişti.

Orta Doğu'ya kendi çıkar politikaları çerçevesinde bakan Batılı güçler bölgeyi kendilerine göre kavramsallaştırmışlardır. Batılı Emperyalist güçler kendi hedeflerini gerçekleştirmek adına İslâm âlemine "Şark Meselesi" adı altında bakmışlardır. Bugünde kısmen devam eden bakış açısında, İngiltere rolünü Amerika Birleşik Devletlerine devretmiştir (Yavuz, 2003: 97).

a- Rusya

Şark Meselesi'ni ana hatlarıyla açıkladıktan sonra artık tek tek Batılı güçlerin bu mesele çerçevesinde takip ettiği siyasetlere bakabiliriz. İlk olarak, bu kavramın ortaya çıkmasının en büyük sebebi ve aktörü olan Rusya ile başlayabiliriz. Rusya tehdidi, Osmanlı'nın son iki yüzyılına damga vurmuştur. Oluşturduğu bütün politikalarda Rusya tehdidi bariz bir şekilde hissedilmiştir. Meselâ, İngilizlerle veya Fransızlarla kurduğu bütün askerî, siyasî ve ekonomik ittifakların temelinde bu Rus etkisi vardır. Deli Petro ile ayağa kalkan Rusya, güçlendikçe çevresine karşı tehdit teşkil etmeye başlamıştır. Osmanlı da onun tehditlerinden nasibini almıştır. Rusların, Akdeniz'e inebilmek için İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kontrol etmek istemesi ve Ortodoks tebaanın hamiliğini üstlenme iddiası taşıması Rusya'nın ana dış politika ilkeleriydi, Osmanlı açısından idam fermanı hükmündeydi. Bu ilkelerin uygulanmasına, sırasıyla Rumeli'de bulunan Slavların, Doğu'da ve Kafkasya'da azınlıkların özellikle de Ermenilerin kışkırtılmasını örnek olarak verebiliriz. Burada 93 Harbi'ni (1877-1878) hatırlamak faydalı olacaktır. Rusların Balkanlar üzerinden Çatalca'ya kadar gelip payitahtı tehdit etmesi, Osmanlı'nın o dönem yaşadığı var oluş kaygısını göstermesi bakımından mânidardır. Yine bu dönemde, Ruslarla yapılan hemen hemen her savaştan mağlup ayrılan Osmanlı, her bir yenilgiden sonra bir Balkan etnik grubuna taviz vermek zorunda kalmıştır (Yalçın, 2015: 78). Bu grupların her biri daha sonra bir ulus devlet olarak tarih sahnesine çıktılar.

b- İngiltere

İngilizler, 93 Harbi'ne kadar "hasta adam" olarak kabul ettiği Osmanlı'nın ölmesini arzu etmemiştir. Lakin Rusların hızlı bir şekilde İstanbul kapılarına dayanması ve Osmanlı'nın Rusları engelleyememesi İngilizlerin de tavrını değiştirmesine sebep olmuştur. Çünkü artık Osmanlı kendi başına ayakta duramayacak kadar kötü durumdadır ve Rusların Osmanlı kuvvetleri karşısında çok hızlı ilerleyebilmesi de bunu teyit etmektedir. Bu durumda yapılacak olan "hasta adamı" suni ve nafile çabalarla yaşatmaya çalışmaktansa, onun öldükten sonra geriye bırakacağı şeylere herkesten önce sahip olmaktır. İşte İngilizler tam da bunu yapmıştır: 1878'de Kıbrıs'ı, 1801'de ise Mısır'ı işgal ederek Ruslardan önce davranarak stratejik öneme sahip yerleri ele geçirmiştir (Armaoğlu, 1964: 133-139). Buna ilâveten Arap isyanlarının en büyük planlayıcısı ve destekçisi olmuştur. Osmanlı'ya Arap vilâyetlerinden el etek çektirmiş ve bölgemizde Türk ve Arap unsurlar arasına hoşnutsuzluk tohumları ekmiştir.

c- Fransa

Osmanlı Devleti gücünün zirvesindeyken, Avrupa'da oluşması muhtemel bir Haçlı ittifakına önlem olarak Fransızları yanına çekmeye çalışmıştır. Bunu da bazı ticarî imtiyazlar vererek yapmıştır ve sonucunda da başarılı olmuştur. Ancak, devlet

zayıflamaya başlayınca bu imtiyazlar zararlı olmaya başlamış ve sonunda da iktisadî olarak onu adeta bir sömürge haline getirmiştir. 1789'daki ihtilâlden sonra yaşanan savaşlardan muzaffer çıkan Napolyon Bonaparte, 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Amacı, yeni sömürgeler elde etmek ve bu yarışta en büyük rakibi olan İngiltere'nin sömürgelerine giden en kestirme ve en stratejik yola hâkim olmaktı. Benzer şekilde, ilerleyen dönemlerde sırasıyla Cezayir, Tunus ve Fas'ı Osmanlı'dan kopartmıştır. Ayrıca, günümüz Orta Doğu haritasının çiziminde başrol oynayan iki diplomattan biri (Picot) de Fransız'dı.

d- Avusturya

1683'te Viyana'da Osmanlı'nın önüne set çekerek bütün bir kıtanın Türk egemenliği altına girmesine mâni olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, sonraki yıllarda savunmadan hücumla geçerek Osmanlı'yı Balkanlarda geriletmiştir. Balkanlar üzerinde nüfuzunu artırabilmek için Gayr-ı Müslim tebaayı Osmanlı idaresine karşı sürekli kıskırtmıştır. Bu anlamda Rusya ile aralarında da her daimi bir rekâbet oluşmuştur. Yani, Osmanlı'nın bırakacağı boşluğu kendileri doldurmak istemiştir.

Osmanlı'nın Yıkılışıyla Ortaya Çıkan Yeni Aktörler

Osmanlı'nın yıkılışıyla beraber Kuzey Afrika'daki devletler de dahil olmak üzere, sadece Ortadoğu Bölgesi'nde yirmi devlet kurulmuştur.¹ Yeni kurulan aktörler birbirileri ve diğer büyük aktörlerle güç birliğine girerek bölgesel politikada etkin olmaya çalışmışlardır. Ancak bu aktörlerin de geleceğiyle ilgili sorunlu durumlar vardır. Meselâ Irak ve İran arasında olduğu gibi çok sayıda devlet arasında sınır sorunu, ekonomik, sosyal ve politik çatışmalar yaşanmaktadır. Bütün bunlarla birlikte bölgede özellikle ABD ve Rusya özelinde yaşanan bölgesel rekâbet bölge ülkelerini son derece olumsuz etkilemektedir.

Orta Doğu'da Mevcut Parçalanmışlık ve Geleceği

Bölgede kurulan devletlerin birçoğu "Kırılgan Devlet-Fragile State" olarak kabul edilmektedir. Etnik, dinî ve ekonomik kaynakları ile politik yapıları ve hatta daha önemlisi Suni devletler olmaları bölgesel politik ve ekonomik istikrarı son derece olumsuz etkilemektedir. Orta Doğu Bölgesi, özellikle Osmanlı sonrası yeni devletlerin sahneye çıktığı bir döneme tanıklık etmekten başka, üzerinden neredeyse yüzyıl geçtikten sonra tekrar bir bölünme parçalanma ve yeni devletlerin ortaya çıkması sürecine girmiş görünmektedir. Osmanlı'nın çöküşünden sonra kurulan devletlerden başka bu gün yeniden bir bölünme sarmalına şahit olmaktayız. Bu bölünme olgusu sadece devlet düzeyindeki aktör bölünmesi şeklinde değil, aynı zamanda sosyo-kültürel ve politik bölünme şeklinde de gerçekleşmektedir.

1. Irak, Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan, İsrail, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Yemen, Umman, Batı İran (Irak-ı Acem), KKTC, Kıbrıs Cumhuriyeti, Mısır, Libya, Cezayir, Sudan

Orta doğu Bölgesi'nin mevcut parçalanmışlığı ve gelecekteki etkisi bakımından en önemli aktör ABD'dir. ABD, 1970'li yıllardan sonra İngiltere'nin bölgeden "geri çekilişini" ikâme eden aktördür. Rusya ile birlikte ABD'nin bölgesel tutumu bölge geleceğini belirleyebilme potansiyelini taşımaktadır.

Devletlerin Bölünmesi

Orta Doğu Bölgesi, adeta San Remo Konferansı'ndan ve Sykes Picot Anlaşması'ndan sonra belirlenmiş suni sınırlar ve kurulmuş suni devletler olgusunu görece daha az ama ikinci defa bir bölünme şeklinde günümüzde de yaşamaya başlamış görünmektedir. Bu bölünme süreci domino etkisi oluşturur mu bilinmez ama derin etki oluşturacak görünmektedir.

ABD'nin 2003 müdahalesinden sonra Irak derinleşen bir bölünme sorunu yaşamaktadır. Irak, bir taraftan Kürtler, bir taraftan Şiiler ile Sünniler arasında bir bölünme yaşarken diğer taraftan özellikle 2014'ten itibaren de terör örgütü DEAŞ tarafından da bölünmektedir. Daha önceden tarihte hiç olmayan Irak'ı kuran Batılı aktörler, Irak'ı bir daha bölmekte ya da en azından bölünmesine fiili anlamda sessiz kalarak destek vermektedirler. Başta ABD olmak üzere Batılı aktörler politik söylem düzeyinde "Irak'ın bütünlüğü" vurgusu yapsa da Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kartını oynamaktadır. Bununla beraber DEAŞ'a karşı etkin ve öldürücü bir mücadeleyi ya da savaşı Irak'ta da Suriye'de de yürütmek konusunda isteksiz görünmektedirler.

Suriye, "Arap Baharı" sonrası Batılı güçler ile İran ve Rusya arasında başka bir bölünme sürecini yaşamaktadır. Ülke bir taraftan rejim güçleri, diğer taraftan Özgür Suriye Ordusu arasında bölünme yaşarken, ABD destekli PYD Kürt terör örgütü, bazı cihatçı güçler ve yine DEAŞ arasında bir bölünme de yaşamaktadır. Bu tabloya göre Suriye'de de en az bir dört büyük güç eksenli bölünme sorunu büyük bir "eşik atlamış" görünmektedir.

Yemen de benzer bir bölünme sürecini yaşamaktadır. ABD, Suudi Arabistan ve İran arasında Kuzey ve Güney Yemen şeklinde bir fiili bölünme süreci de Yemen de yaşanmaktadır. Yemen, Şiilerin denetimindeki Kuzey Yemen ile Sünni kesimin denetimindeki Güney Yemen arasında fiili olarak "bölünme" riskini yaşamaktadır.

Devletler düzeyinde yaşanan bir başka bölünme de Sudan ile ilgili gerçekleşti. Sudan, Güney Sudan ve Kuzey Sudan olarak resmen ikiye bölündü. Birleşmiş Milletler çoğunluğunu Hıristiyanların yaşadığı Güney Sudan'ı resmen 193. BM üyesi ülke olarak tanıdı.

Libya zengin petrol yataklarına sahibi ülke olarak fiili bir başka bölünmeyi yaşayan ülkedir. Libya'da zengin petrol yataklarının bulunduğu doğudaki Sirenayka (Barka) bölgesi 2012 yılında Merkezi Hükümet'ten ayrıldığını duyurarak özerklik ilan etti. Benzer şekilde DEAŞ'da Libya'daki bölünmenin bir başka fiili ortağı durumundadır.

Politik ve Sosyal Yapıda Değişim

Günümüz Orta Doğu Bölgesi'nin yaşadığı önemli bir parçalanmışlık alanını "Arap Baharı" sonrası yaşadığını ve otoriter yapıların gerçek demokrasiye dönüşemeyen politik yapıları olduğunu görmekteyiz. Sözde bahar sonrası Orta Doğu ülkelerinin daha demokratik yapıya doğru dönüşmesi beklenirken tersi oldu. Tunus örneğini hariç tutacak olursak Arap baharı süreci sonrası Orta Doğu adetâ kışı yaşamaktadır. Mısır kanlı bir darbeye sahne oldu ve seçimle iş başına gelen Mursi, ABD ve İsrail destekli Sisi tarafından iktidardan edildi. Suriye anılan süreç sonrası iç savaşa girdi. Körfez ülkelerinde askeri müdahalelerle bölünme engellendi ama özellikle Bahreyn'de kırılgan yapı olduğu söylenebilir.

Baş rolde DEAŞ'ın olduğu terör bölgenin artan ortak sorunu hâline dönüştü. Kuzey Afrika'dan Merkezi Orta Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyada DEAŞ canları, namusları ve düzenleri alt üst etti. Yakın vadede de bu sorun çözülebilecek gibi görünmemektedir. Benzer şekilde PYD'nin ve PKK'nın bölgesel varlığı da bölge için terörle mücadele anlamında büyük sorunların bulunduğunu göstermektedir.

Mezhebî bölünmesi Orta Doğu'nun ortak sorunu hâline dönüştü. Şii Hilâli olarak adlandırılan bölge öncelikli olmak üzere, İran'ın Mezhep ihracı ve mezhep politikaları dolayısıyla büyük bir bölünme yaşamaktadır. Bu bağlamda olmak üzere, Yemen, Irak ve Suriye ciddi çatışmalara ve büyük bölünmelere sahne olmaktadır.

Otoriter rejimlerin varlığı, demokrasinin yeşeremediği ve dış müdahalelerin "sıradanlaştığı" bir Orta Doğu, siyasî istikrarsızlık kaynağı konumundadır. Bölgenin siyasal kültüründe demokratik değerlerin derinleşmemesi önemli bir sorun kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir. Yetersiz eğitim, ekonomik kaynakların paylaşımındaki adaletsizlik ve yetersiz ekonomik kaynak sorunu ile rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma gibi sosyal sorunlar da Ortadoğu'nun geleceğinde sosyal ve siyasî parçalanmışlık sebepleri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç

Orta Doğu Bölgesi sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar yaşamaktadır. Bölgenin iç ve dış dinamiklerinin ve aktörlerinin birlikte mücadelesi bölgesel sorunların çözümünde vaz geçilmez niteliği haizdir. Bölgedeki çatışmaların sona ermesi en başta Batılı büyük aktörlerin bölgeye keyfi müdahalelerinin son bulmasına bağlıdır. Ayrıca bölgenin sınır sorunlarının, etnik ve mezhep sorunlarının aşılanması ekonomik, sosyal ve demokrasinin özümsemesi özelindeki politik sorunlarının aşılanması gerekliliği çalışmanın temel savını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Z. (2015). Türkiye'nin Fırat ve Dicle Sınırşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski. *Bilig*, 72, 93-116.
- Yıldız, D. ve Yaşar, D. (2012). Doğu Akdeniz'de Küresel Satranç, I. Baskı, İstanbul: Truva Yayınları.
- Firuzan, E. (2010). Türkiye Petrol Fiyatları Oynaklığının Modellenmesi. *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12, 1-17.
- Güngör, F. (2014). Ortadoğu Denklemine Irak Türkmenleri ve Geleceği. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 14-43.
- Korkusuz, M.H. (2015). Selahaddin-i Eyyubi'nin Nil'den Dicle'ye Uzanan Ortadoğu Barış Misyonu'na Yeniden Bakmak. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-10.
- Özkul, M. M. (2011). Ortadoğu'daki Halk Hareketlerinin Kaldıraçları: Küreselleşmenin Çelişkileri, *İslami Düşünce ve Katılım. Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 93-122.
- Yavuz, A. (2003). Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (3), 89-98.
- Yılmaz, H.İ. (2016). Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *Tasam Akademik Dergisi*, 3(1), 99-128.
- Arthur Goldschmidt Jr. Ve Lawrence Davidson (2011), *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk yayınları, İstanbul
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*, C.5, Ankara.
- Çay, Abdülhaluk (1996). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, (Genişletilmiş Dördüncü Baskı), Ankara: Turan Kültür Vakfı.
- Yalçın, Emruhan. (Aralık 2015) *Şark Meselesi Ve Emperyalistlerin Türk Politikası*, İisbfsbd, Cilt 2, Sayı 4
- Armaoğlu, F. (1964). *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ankara.